

Віталій Щербак

ORCID iD 0000-0001-8025-5684

DOI: 10.28925/2524-0757.2019.2.15

**ГАЗІН В. МІЖ МОСКВОЮ ТА ВАРШАВОЮ. «УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ»
У 1654–1667 рр.**

Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2019. 370 с.

Відродження Української держави в середині XVII ст. не вкладалося у політичний розклад європейського світу після ухвалення Вестфальського мирного договору 1648 р. Водночас велика війна, що розгорілася на її східних теренах, мала потужний вплив на розвиток цілої низки країн, зокрема Речі Посполитої, Московського царства та Османської імперії. Своєрідний «геополітичний трикутник», який вони склали, значною мірою визначав боротьбу за першість у регіоні й створював особливі умови для тих держав, що опинилися в епіцентрі цього протистояння. Серед них — і козацька Україна, яка змушена була вибирати непрості шляхи для максимального забезпечення своїх інтересів та збереження державного суверенітету. Цій проблематиці присвячена праця Володимира Газіна «Між Москвою та Варшавою. “Українське питання” у 1654–1667 рр.».

Автором визначено вплив українського чинника на розвиток польсько-московсько-кримського протистояння за домінування в регіоні Центрально-Східної Європи. Актуальність цієї тематики не підлягає сумніву, адже вона наповнює вітчизняну епоху потужним сегментом європейського політикуму, який мав доленосне значення для майбутнього України. Зрештою, В. Газін аргументовано відзначає зв'язок досліджуваної проблематики з сучасністю, коли Україна, як і понад 350 років тому, знову опинилася в епіцентрі міждержавних переговорів, що фактично покликані вирішити долю східного регіону європейського континенту.

Глибокий історіографічний аналіз проблеми засвідчив зростання дослідницького інтересу до неї. Однак якщо в польській та московській історіографії акцент робився на характеристиці зовнішньополітичних завдань Варшави та Москви, то козацькій Україні відводилося місце лише об'єкта політичних процесів. Також у книзі наведено детальну характеристику різних типів використаних джерел вітчизняного та зарубіжного походження, що дає змогу рельєфно відтворити політику Української держави за умов військово-політичного протистояння Речі Посполитої та Московії в 1654–1667 рр.

Характеризуючи місце України в міждержавних стосунках ЦСЄ першої половини 50-х років XVII ст., В. Газін справедливо зазначив, що вона внесла суттєві корективи у співвідношення сил у регіоні. Як для Речі Посполитої, так і для Московського царства, володіння українськими землями ставилося в основу розв'язання важливих стратегічних завдань зовнішньополітичного, військового та економічного характеру. Фактично «українське питання», опинившись у центрі польсько-московського протистояння, стало головним чинником війни, яка розпочалася у 1654 р. Водночас, на переконання автора, на першому її етапі московське керівництво, ігноруючи інтереси України, зосередилося на завоюваннях колишніх теренів Великого князівства Литовського. У результаті Військо Запорозьке опинилося віч-на-віч з об'єднаними польсько-кримськими силами.

На основі аналізу значного джерельного матеріалу В. Газін доводить, що перспектива польсько-московського замирення влітку 1656 р. категорично суперечила планам Богдана Хмельницького. Адже з початком шведської агресії проти Речі Посполитої, склалися сприятливі передумови, аби завдати їй вирішального удару та розв'язати головне завдання — визволення всіх українських земель. Однак переконати московське керівництво в недоцільності та безперспективності таких переговорів гетьману не вдалося. Більше того, перспектива досягнення компромісу щодо України й стала основною причиною недопущення до участі в переговорах гетьманських послів, позиція яких могла завадити прийняттю бажаних для Москви та Варшави рішень. Слушною

є думка В. Газіна про те, що ігнорування українських інтересів у Вільно внесло корективи у політику гетьмана Богдана Хмельницького щодо його відносин із Московським царством.

З'ясовуючи основні чинники початку відновлення переговорного процесу з Річчю Посполитою за гетьманування Івана Виговського, В. Газін логічно виводить їх зі зростання напруження в українсько-московських відносинах, що було спричинено грубим тиском царського керівництва на гетьмана з метою домогтися суттєвих поступок. Йшлося про введення воевод у головні українські міста, виведення козацьких залог з Білорусі та підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату. Твердження автора про зовнішньополітичні чинники краху «гадяцької ідеї» щодо створення Речі Посполитої, у якій би всі три народи — польський, литовський та український — мали рівні права, переконливо обґрунтоване.

Детально окреслена в книзі боротьба козацьких очільників проти реалізації ідеї поділу України в умовах несприятливих геополітичних обставин. Це стосується як військових, так і дипломатичних зусиль, зокрема, під час переговорів у Дуровичах 1664 р., коли «українське питання» укотре стало каменем спотикання на шляху досягнення московсько-польської згоди. Слід віддати належне В. Газіну, що він окремо звернув увагу на роль Кримського ханства, політика якого еволюціонувала від ідеї відновлення військово-політичного союзу до прагнення встановити свій протекторат над Україною.

Досліднику також вдалося з'ясувати вплив політики козацької України на хід московсько-польської боротьби. В. Газін зумів аргументовано довести, що позиції супротивників значною мірою залежали від дій українського керівництва. Однак балансування між Москвою та Варшавою мало й край негативний наслідок — розкол української політичної верхівки на промосковську та пропольську, що врешті послаблювало здатність України протистояти тискові з боку сусідів. Андрусівська угода 1667 р., торкнувшись безпосередньо Української держави, створювала реальну загрозу самого її існування.

Водночас різнопланова робота В. Газіна спонукає до дискусії з окремих питань. Бажано було б зазначити час відродження Української держави, оскільки існують різні версії, та її статус на початок польсько-московського протистояння. Чи була вона суб'єктом політики в регіоні Центрально-Східної Європи, коли йдеться про зовнішньополітичні процеси?

Висвітлюючи проблему місця «українського питання» у московсько-польській боротьбі, важливо було б чіткіше окреслити зовнішньополітичні позиції самої України, простежити здобутки та прорахунки у цій царині. Цілком очевидно, що політика гетьмана Івана Виговського кардинально відрізнялася від дій його великого попередника і стала однією з причин активізації сусідніх держав до втручання в українські справи. У цьому ж контексті потребує коментаря цитоване В. Газіним твердження Д. Колодзейчика про те, що Кримське ханство не було стабілізуючим чинником в «політичному житті Східної Європи». Адже здебільшого воно було саме дестабілізуючим чинником.

Позитивно сприймаючи тлумачення автором термінології понять, не можна погодитися із висловом В. Газіна про те, що «в 50–60-х рр. XVII ст. була присутня офіційна назва “Московське князівство”». Для переконливості слід було б зробити посилання на офіційний документ того часу. Сумнівним виглядає і твердженням, що «в основі розколу Української держави лежали насамперед зовнішні чинники, а власне, московсько-польсько-кримське протистояння». При належній внутрішній консолідації зовнішні впливи можна було б мінімізувати. Слід також було зазначити про зміни настроїв у середовищі української еліти після обрання гетьманом Івана Виговського, що і зумовило початок внутрішнього конфлікту.

Разом з тим висвітлені прорахунки жодною мірою не знижують наукової вартості праці В. Газіна. Книга є вагомим внеском у вітчизняні дослідження історії Української держави ранньомодерної доби. Вона, безумовно, зацікавить фахівців та широкий читацький загал.